

Tarımsal Bilişim – Radyo ve Televizyon

Dr. Göknur Çavdar

TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu)

cavdargoknur@hotmail.com

Özet: Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, ülke ekonomilerinde tarımın önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Türkiye ekonomisinde de tarımın rolü küçümsenmeyecek kadar fazladır. Tarım, ülke nüfusunun beslenmesi, çiftçinin gelir kaynağı olması, istihdam kapasitesi oluşturması, kırsal kesimden kentlere olan göçün azaltılması açılarından önem taşımaktadır. Ayrıca tarım, sektörler arası ilişkilerin sağlanması, ulusal gelir ile ihracata katkısı açısından da ana sektör durumundadır. Bu nedenle, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme sürecinde tarımın göz ardı edilmesi düşünülemez.

Hızla gelişen ve devamlı değişen teknolojinin gereklerinin yerine getirilmesi, kırsal toplumun eğitim seviyesi ne olursa olsun devamlı bilgilendirilmesini ve eğitilmesini zorunlu kılmaktadır. Tarım kesimini bilgilendirmenin en önemli yolu tarımsal bilişim kapsamında değerlendirilen radyo ve televizyondur.

Abstract: Whatever a country's development level is, agriculture has an important role in country's economy. In Turkish economy agriculture has also an important role. Agriculture ensures that necessary food for people. It is also revenue resource for farmers. It ensures employment capacity and decrease the immigration from rural areas to city centers. In addition to, agriculture is main sector because it ensures a relation among sectors, contribute national revenue and exportation. For these reasons, agriculture can't be ignored on economic, social and cultural development process.

It is necessary that to educate people who live rural areas and whatever their education levels because technology is improving fast and changing continuously. The most important way is to catch up of agriculture sector and farmer radio and television which are related to agricultural informatics.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Bilişim, Tarımsal Bilişim, Radyo, Televizyon, Tarım Programı.

1. Giriş

Türkiye'nin sahip olduğu büyük tarım potansiyelinin harekete geçirilebilmesi, üretimin artırılması ve tarımsal ürünlerde kalitenin iyileştirilmesi için izlenecek politika ve önlemlerin önemli bir boyutu; işletmede çalışan aile bireylerini daha bilgili, daha dinamik hale getirmek ve çiftçiyi modern tekniğin gerektirdiği işlemleri kendi arazisinde uygulayacak güce kavuşturmasıdır. Bu da çiftçilere konuyla ilgili gerekli bilginin verilmesi ile mümkündür. Bu nedenle çiftçiler bilginin değerini bilen ve aktif olarak bilgiyi arayan insanlar haline getirilebilmelidir.

Geniş çiftçi kitlelerine hızlı bir şekilde ve düşük maliyet ile ulaşabilmek için bilişim araçlarından faydalanılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin kırsal kesimlerinde okur yazarlık düzeyinin düşük olması, çiftçilerin basılı yayınlara ulaşma olanağının sınırlı olması, tarımsal yayımda yazılı kaynaklardan faydalanma oranını azaltmaktadır. Bu da tarımsal yayımda radyo ve televizyon ile tarımsal öğretimin önemini artırmaktadır. Ayrıca, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal kesime yönelik tarımsal yayım ve eğitim çalışmalarının yetersizliği de, yayımda radyonun ve televizyonun kullanımının önemini ortaya çıkarmıştır. Radyo ve televizyon geniş kitlelere ulaşma gücüne sahip

ve birey başına maliyeti düşük olan teknolojik araçlardır.

2. Tarımdal Bilişimde Radyo ve Televizyonun Önemi

Radyo ve televizyon; tarımsal yayımı destekle-mekte ve tamamlamaktadır, yayıma olan talebi arttırmakta, değişime karşı olumlu tutum ve ilgi oluşturmakta, bireyleri yeniliklerden haberdar etmektedir. Tarımsal yeniliklerin kırsal kesimde yayılması sürecinde radyo ve televizyon yeniliklerden haberdar olma aşamasında etkili olmakta, bundan sonraki karar verme ve uygulama aşamalarında etkisi giderek azal-makta ve yerini kişisel iletişim kanallarına bırakmaktadır (Rogers 1983).

Televizyonun ve radyonun her ikisi de kitlelere hızla erişebilme olanağına sahiptir. Televizyon ve radyo erişilen kişi başına en ucuz iletişimi sağlamaktadır. Her ikisi de mesajlarını ayırım-sız ve adil olarak hedef kitleye sunmaktadır. Kamu televizyonu ve radyosu uzman görüşü-ne dayalı, denetimli ve standart mesajlar sun-maktadır. Televizyonun olmadığı veya izlene-mediği koşullarda radyo dinlenebilmektedir. Tarımsal yayım çalışmalarının kapsamının genişletilebilmesi için aynı anda geniş bir kitleye seslenebilen radyo ve televizyondan uzun yıllardır yararlanılmaktadır. Türkiye’de radyo ve televizyonun yayınlarının başlama tarihinden beri, kırsal kesime yönelik tarım programları süregelmektedir.

Günümüzde çiftçilerin bilgi gereksinmesi, hız-la gelişen teknoloji ve değişen pazar koşulları karşısında büyük ölçüde artmış ve çeşitlenmiş-tir. Rekabet gücünün temel belirleyicisi bilgi olmuştur. Tarım teknolojisindeki gelişmelerin izlenmesi; işletme planlarının hazırlanması ve uygulanması; pazarlamada etkinliğin artırılması bir dizi bilgi ve beceriyi gerektirmektedir. Bu bağlamda tarımsal yayım hizmeti zamana göre artan bir önem taşımaktadır. Tarımsal yayım, kullanılan tarım teknolojisinin yenileştirilmesi,

üretim etkinliğinin ve gelirin yükseltilmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için, kırsal halka bir eğitimsel süreç içinde yardımcı olan hizmet ya da sistemdir (Taluğ ve Tatlıdil 1993).

Tarımsal yayım, en son teknoloji ve bilimsel nitelikteki bilgileri birey bazına indirgemeyi ve sorunlarına en kısa yoldan çözüm getirebilmeyi hedefler. Güncel ve pratikte uygulanabilir bilgi ve beceri transferi yoluyla, üreticilerin kalkın-masına destek olur. Tarımsal yayımda önemli olan nokta, bir tarımsal işletmenin mevcut sorunlarının çözümüdür. Sorunların çözüme kavuşturulması tarımsal işletmenin kalkınma-sının temelidir. Tarımsal yayımın bir işletme-nin gelişmesine olan katkısının en üst düzeyde olabilmesi için kullandığı en etkin araç güncel, pratikte uygulanabilir ve yüksek düzeyli bilgi transferidir. Bu transferin kalitesi, yani bilginin veriliş biçimi ve çiftçiler tarafından alınış dere-cesi büyük önem taşır. Verilen bilgilerin güncel ve pratikte uygulanabilir olması yayımın etkin-liğini artıran en önemli faktörlerdir. Çiftçiye uygun yollarla yapılan bu bilgi transferi, çiftçi-lerde birtakım davranış değişiklikleri meydana getirmelidir. Bu, çiftçi eğitiminin temelidir. Bil-gi transferi etkin bir şekilde sağlandığında ist-enilen davranış değişiklikleri elde edilerek ya-yımın hedeflerine ulaşılabacaktır (Anonim 2004).

Hızla gelişen ve devamlı değişen teknolojinin gereklerinin yerine getirilmesi, kırsal toplumun eğitim seviyesi ne olursa olsun devamlı bilgilen-dirilmesini ve eğitilmesini zorunlu kılmaktadır.

Türkiye’de kamu tarımsal yayımının hizmet gö-türmesi beklenen 4 milyonu aşkın tarım işletme-si vardır. İşletmelerin sayısal çokluğu yanında, ulaşımı kolay olmayan ve altyapısı yetersiz bir topografyaya dağılmış bulunmaları da tümüne yüzyüze yöntemlerle yayım mesajlarının ileti-mini zorlaştırmaktadır. Kamu harcamalarında kısıtlama eğilimi giderek artmaktadır. Bütçede daralma kamu tarımsal yayımcılarını giderek daha fazla ofislerine bağlamakta ve mesajla-rın çiftçilere iletimini iyice sınırlamaktadır.

Oysa, televizyon erişilen kişi başına en ucuz iletişim sağlayarak bütçe daralması ortamında en ekonomik seçenek olmaktadır. Hedef kitlenin genişliği ve bütçe kısıtları nedeniyle kamu tarımsal yayımı tarımla uğraşanların tümüne erişemeyince hizmeti daha sınırlı sayıda çiftçiye yönlendirmekte ve bazı kesimler ihmal edilmektedir. Tarımsal üretimin artması öncelikli amaç olarak kabul edildiği için erişilen çiftçiler, küçük üreticilerden daha çok görel olarak üretim potansiyeli yüksek olanlardır. Büyük bir tarım ülkesi olan Türkiye’de kamu tarımsal yayımında kaçınılmaz olarak çok sayıda yayım elemanına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle çiftçiye sunulacak mesaj kalitesi ve standardı geniş bir coğrafyada çok sayıda insanı kapsayan çok yoğun bir hizmet içi eğitim ve düzenli bilgi alışverişini zorunlu kılmaktadır. Son yıllarda artarak yaşanan bütçe sınırlılıkları, mesaj kalitesi ve standardı alanında var olan sorunları artırmaktadır. Türkiye’de kent yaşamı ile kırsal yaşam arasında uçurum henüz kapatılmamıştır. Kamu yayım elemanlarının önemli bir bölümü küçük yerleşim birimlerinde kendilerini geliştirecek olanaklardan yoksun bir anlamda izole bir yaşam sürdürmektedirler. Bu durum iş yaşamını olumsuz etkilemektedir (Taluğ 2000). Bu nedenlerle ülke genelinde tarımsal yayıma destek olunması amacıyla radyodan ve televizyondan yararlanılması gerekmektedir.

3. Radyodaki Tarım Programları

Radyo, elektrik ve elektromanyetik alanındaki bilimsel-teknik gelişmelerin ürünüdür. Aslında radyo, başka deyişle telsiz telefon, telli elektronik haberleşmenin daha ileri bir aşamasıdır (Kocabaşoğlu 1980). Marconi’nin, Hertz’in telsiz haberleşme konusundaki çalışmaları, Titanik transatlantığının batışıyla birlikte telsiz radyonun önem kazanması 1900 yıllarının başlangıcındadır (Oskay 1978).

Resmi kayıtlara göre Türkiye’de ilk radyo yayını 6 Mayıs 1927’de başlamıştır. Ancak, bundan birkaç yıl önce 1923 yılında Rüştü Uzel kendi

olanaklarıyla deneme yayınlarına başlamıştır. 1925 yılında Telsiz Tesisi Hakkında Kanun adıyla bir yasa çıkarılmıştır. Yasa, Ankara’da büyük bir telsiz istasyonu ile, bütün yurtta dahili telsiz şebekesi tesisini öngörmekteydi. 1 Mart 1926’da Ankara’daki telsiz telgraf anten direklerinin temelleri atıldı. İstanbul’daki vericilerin yapımı da aynı yıl Fransız Radyo Elektrik Şirketi tarafından üstlenildi. Haberleşme amacıyla kurulan bu tesislere gerekli eklemeler yapılarak radyo için de kullanılır hale getirildi. Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi adıyla bir şirket kuruldu ve tümüyle özel şirketlerden oluşan bu şirket, Dahiliye Vekaleti ile imzalanan sözleşme uyarınca 8 Eylül 1926’da istasyonların işletme hakkını elde etti (Anonim 1990).

Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi yayınlarında Ankara’da daha önce PTT tarafından kurulmuş bulunan ve dış ülkelerle haberleşmeyi sağlayan beş kilovatlık güçteki telsiz istasyonlarını kullanmıştır. Türkiye’de, dünya radyo yayıncılığında yedi yıl sonra başlayan radyo yayıncılığı Ankara ve İstanbul’daki güçsüz istasyonlarda yapılmış olduğu halde dünya ülkelerinde o günlerdeki radyo yayın gücü toplamı olan 116 KW’lık yayın gücü içinde iyi bir yer elde etmiştir (Kocabaşoğlu 1980).

1941 yılında radyoda tarıma yönelik ilk planlı program yer almış ve bu yılları takip eden yıllarda sürekli olarak tarıma yönelik programlara yer verilmiştir.

Planlı olmakla birlikte, radyolarımızda kırsal kesime yönelik olarak hazırlanan ilk program, Ziraat Takvimi Saati adıyla 1941 yılında yayınlanmıştır. On yılı aşkın bir süre devam eden bu programlarda mevsimin tarımsal özelliklerine ve önemine göre tarımsal üretim yapılan topraklar, Türk çiftçisinin durumu, tarla ziraatı, sebze ve meyvecilik, ekim dikim işleri gibi konularda teknik bilgilere yer verilmiştir. Bunların yanı sıra kırsal kesim folkloruna da önem verilmiş, yerel halk müziği sanatçılarının şarkılarına yer verilmiştir. 1950-1960 yılları arasında radyola-

rın yayın gücü çok az artış göstermiş, bu dönemde sürdürülen uygulamaya ek olarak 1952 yılında Cemallettin Şenocak tarafından hazırlanan ve İstanbul Radyosunda yayınlanan Tarım Sohbetlerine yer verilmiştir. Ancak bu sohbetler düzenli olarak yayınlanamamıştır.

Radyo ile Tarım Bakanlığı arasında 1954 yılında ilk kez bir işbirliği kurulmuş ve daha çok Hükümetin köylerle ilgili çalışmalarının anlatıldığı Köyün Saati adlı dizi program yayına girmiştir. Akşam saatlerinde ve soru cevap biçiminde yayınlanan bu programların yanı sıra, yine Ankara Radyosunda zaman zaman sabahları, türkü isteklerinin arasında Cemallettin Şenocak'ın sohbetleri de yer almıştır. Bu biçimiyle 1959 yılına kadar düzensiz ve sistemsiz olarak sürdürülen köy programları, bu tarihten sonra daha düzenli hale getirilmiştir. Bugün de yayınlanmakta olan Günaydın programları ilk kez 1959 yılında günlük olarak hazırlanıp yayınlanmaya başlanmıştır. Bu programlarda köylülerin türkü isteklerine ve tarım konularına yer verilmiştir. 1961 yılından itibaren tarımsal konular dışında ilk kez köy ve köylü sorunlarına da yer vermeye başlanmış, bu sorunların çözümü üzerinde durulmuştur.

Köy yayınlarında 1963 yılından itibaren yeni gelişmeler görülmüştür. Köy kalkınmasına verilen önem ve devlet adamlarının bu konuya daha yakından eğilimi yayınlara da yansımıştır. Devrin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 1962 yılı sonunda Tarım Bakanlığına yaptığı bir ziyaret sırasında, köye yönelik programların artırılmasını istemiş, bunun üzerine Günaydın programları bir saate çıkarılmıştır. Daha önce bir sohbe yer verilen programlarda, bundan sonra köy sorunlarına eğilen iki sohbe yer vermeye başlanmıştır. Böylece programlar, köy kadınlarına pratik bilgiler veren ve sorunlarına çözüm yolu gösteren Elif Teyze'nin Sohbeti, Doktorun Sohbeti, Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanan köylüyü dini ve ahlaki yönden aydınlatan Din ve Ahlak Sohbeti, köy halkına çeşitli alanlarda yol gösteren Köy Öğretmenin Sohbeti ile Dinleyici İstekleri adlı bölümlerden oluşmuştur.

Bu gelişmelerin yanı sıra, 1963 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Radyo ile Eğitim Merkezi kurulmuştur. Bakanlığın yaygın eğitime daha fazla önem vermesi üzerine kurulan merkezle Ankara Radyosu arasındaki anlaşma sonucu hazırlanan Ocakbaşı adlı program dizisi ilk kez 10 Kasım 1963 tarihinde yayınlanmıştır. Önceleri haftada bir kez yayına giren programlar çok beğenilince üçe çıkarılmış, ayrıca diğer radyolarda da yayını sağlanmıştır.

Kırsal kesime yönelik yayınlar TRT'nin kurulduğu 1 Mayıs 1964 tarihinden itibaren daha ciddi olarak ele alınıp düzenlenmiştir. Önce Günaydın ve Ocakbaşı daha ilgi çekici hale getirilmiş, köy sorunlarına çeşitli yönlerden çözüm yolu bulmaya çalışan bölümlere daha sık yer verilmiştir. Bu programlara ek olarak 1966 yılında Köy Odası adıyla yeni bir program daha yayına girmiştir. Önceleri haftada iki kez yayınlanan bu program, daha sonra dörde çıkarılmıştır. Köy Odası'nın amacı, köy kalkınmasını hızlandırmak ve kalkınmayı gerçekleştirmek için birlikte çalışma ruhunu aşlamak, tarımın gelişmesine ve toprağın daha iyi değerlendirilmesine yardımcı olmaktır (Anonim 1999a).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) öncülüğünde Ankara'da Tarımsal Radyo Yayınları hakkında 13-30 Kasım 1967 tarihleri arasında yapılan seminerde tarımsal konularda hazırlanacak radyo yayınları ele alınmıştır. Seminere katılanlar çiftçiye ulaştırılması gerekli yenilikler, köy programlarının kolay anlaşılır bir dille hazırlanması, köye hizmet götüren kuruluşlarla TRT Kurumu arasında sürekli bir işbirliğinin sağlanması, pazarlama konusuna önem verilmesi ve radyolar bünyesinde bir tarım yayınları bölümünün de kurulması konusunda tavsiyelerde bulunmuşlardır (Anonim 1968). Sabah ve akşamları aynı saatte yayınlanan köy programları, bu tarihte daha da geliştirilmiş, seminerdeki önerilerin ışığında yeni konu ve sorunlara yer vermeye başlanmıştır.

Programlardaki gelişmeye paralel olarak radyoların sayı ve gücünde de bu dönemde önemli

gelişmeler görülmüştür. Ankara, İstanbul ve İzmir Radyolarından sonra Çukurova, Diyarbakır, Erzurum, Antalya ve Trabzon Radyoları güçlü birer vericiyle bölge radyosu olarak yayına geçmiştir. Bunun sonucunda bölgesel köy programları da hazırlanmaya ve yayınlanmaya başlanmıştır. Antalya Radyosu 1968 yılı başlarında Günaydın adıyla bölgesel köy programları hazırlayıp yayınlamaya başlamıştır. Yine bu tarihlerde deneme yayınlarına başlayan televizyonda da köy programları hazırlanmıştır. Bu tarihlere kadar yapılan yayınların, hazırlanan programların temel esasları, amaç ve ilkeleri tam olarak belirlenmiş, kesin kurallara bağlanmış değildir. Yalnızca Anayasa'dan ve mevzuattan doğan ilke ve amaçlar yürürlüktedir. TRT programlarının amaç ve ilkeleri, 1972 yılından itibaren temel esaslara bağlanmıştır. 1972 yılı TRT Program Plânlama, İlke ve Amaçları'nda köy yayınlarının amacı: "Toprak sevgisinin yayılması, köylünün yaşama şartlarının geliştirilmesi, emeğin en üst oranda verimli şekilde değerlendirilmesi için modern tarım usullerine göre çalışılması ve pazarlama konusunda teşkilatlanmasını teşvik ve toplum kalkınması fikrinin yaygınlaştırılması" olarak belirlenmiştir.

Gelişen mevcut teknik olanaklar da değerlendirilerek 9 Eylül 1974'den itibaren TRT 1, TRT 2, TRT 3 ve Bölgesel Yayın uygulamasına geçilmiştir. TRT 1 eğitim, TRT 2 kültür, TRT 3'de ağırlıklı müzik kanalı olarak planlanmıştır.

TRT 1'e önce 6, daha sonra 7 radyo bağlanmıştır. Bu sistemde günün belli saatlerinde radyolar ortak yayın yapmakta, belli saatlerde de ortak yayından ayrılıp kendi bölgelerine yönelik söz ve müzik programlarını yayınlamaktaydı. Bu yayın düzenlenmesi sırasında Günaydın programları da ortak ve bölgesel olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ortak programların süresi bir saatten iki saate çıkarılmıştır. Programlarda köylünün sesine daha çok yer verilmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu arada önce Köy Odası adıyla her akşam yayınlanan programlar Kırsal Yaşam ve Bu Yurdun Sesi adıyla aynı ilkeye göre hazırlanmaya başlanmıştır.

1975 yayın programında dinleyici ile ilişkilere de özel bir önem verilmiştir. Bunun sağlanmasında şu uygulamalar öngörülmüştür: Toplu dinlemeler uygulaması TRT 1'deki Günaydın ve Kadın Dünyası ile TRT 2'deki Gençlik kuşaklarında uygulanmıştır. Dinleyicilerin tepki ve görüşlerini belirten ses kayıtlarından programlar içinde yayınlanmıştır. Mektup değerlendirmesi uygulamasında dinleyicilerden gelen mektuplar değerlendirilerek, değerlendirme sonuçları program ve yayın planlamasına olduğu kadar günlük yayın uygulamalarına da yansımıştır.

Kırsal kesime yönelik yayınları düzenlemek üzere 1975 yılında bir ekip oluşturulmuş, programlar için yurdun pek çok bölgesine gidilip köylülerle röportajlar yapılmıştır. Yine aynı yıl içinde 4-5 kez toplu dinleme gerçekleştirilmiştir. O zamanın Genel Müdür Program Yardımcısı, diğer yöneticiler, ilgili programcılar, program sunucuları ve halk müziği sanatçılarıyla köylere gidilmiş, orada, yayınlanan program birlikte dinlenilmiş, sonra köylülerin programla ilgili görüşleri alınmış, program konularından hareketle köyün sorunlarına geçilmiş, çözüm yolları tartışılmıştır. Tartışmalar arasında da Türk Halk müziği sanatçılarının söylediği türkülere yer verilmiştir. Bu yöntemlerin programlara büyük bir canlılık getirdiği, programların dinlenirliğini ve köylülerin radyolara yazdıkları mektup sayısının arttığı gözlenmiş ve saptanmıştır.

Ayrıca büyük bir dinleyici kesimi için önem taşıyan bir konuda aydınlatıcı yayınlar yapılmasının dinleyicilerle ilişkiyi arttırdığı da belirlenmiştir. Örneğin Türkiye'de Toprak Reformu Yasası çıktıktan sonra ilk uygulama 1974 yılında Urfa'da başlatılmıştır. Urfa ve çevresinde köylülerle, Ankara'da da Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarıyla sürekli röportajlar yapılarak bir dizi program hazırlanmıştır. Programlar, Günaydın kuşağında 1974 Aralığından 1975 Şubatına kadar gün aşırı yayınlanmıştır. Programlar yayınlandıkça dinleyicilerden gelen mektupların sayısı artmıştır. Mektupla sorulan çeşitli sorular yetkililerce cevaplanmıştır. Konuyla ilgili ay-

dımlatıcı ve yönlendirici bütün bilgiler verilme-ye çalışılmıştır. Programın yayını sona erdikten sonra bile dinleyicilerden çok sayıda mektup alınmıştır. 1975 ortalarında 1974 öncesi uygulamaya dönülmüştür. Günaydın programlarının süresi azaltılmıştır. Her akşam yayınlanmakta olan programlar, 1976 yılında haftada bire indirilmiştir. 1977 yılında her akşam Köy Dağarcığı (bu programın adı daha sonra Köyümüz Köylümüz olmuştur) yayınlanmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı Pazar akşamları yayınlanan Ocakbaşı Tarla Dönüşü programlarının yanı sıra Cumartesi akşamları da yaygın eğitim amaçlı bir program hazırlamıştır. Aslında 1964-1971 yılları arasında da zaman zaman Türkiye açısından büyük önem taşıyan konularda (toplum kalkınması, kooperatifçilik, kırsal kesimde örgütlenme, pazarlama, devlet halk ilişkileri, vb.) çok başarılı ve yararlı programlar hazırlanmış, ancak bu programların etkisi ölçülememiştir.

Bu programlarda işlenecek konular, Yıllık Yayın Planlarında belirtilen amaç ve ilkeler doğrultusunda Yapım Uygulama Talimatlarıyla belirlenmiştir. Bu belirlemede bölgelere göre hazırlanmış Tarım Takvimi ile çeşitli kamu kuruluşlarınca önerilen konular esas alınmıştır.

1979'da radyoda Günaydın, Ocakbaşı Tarla Dönüşü ve Köy Dağarcığı programları yayınlanmıştır. 1980'de Köy Dağarcığı ve Günaydın programları devam ederken, 1981'den 1989'a kadar Köyümüz Köylümüz adlı tarım programı kesintisiz yayınlanmıştır. 1989'dan 1991'e kadar radyoda Günaydın ve Ocakbaşı/Tarla dönüşü programları yayınlanmıştır. 1990 yılında Günaydın programı Pazartesi, Çarşamba günleri saat 05:05'de 105 dakika, Cuma günleri 05:05'de 55 dakika, Cumartesi günleri 06:30'da 60 dakika olarak Radyo 1'den yayınlanmaktaydı. Programda tarım, hayvancılık, su ürünleri, çayır, mera, yem bitkileri, tarım alet ve makineleri, orman, tarım alanlarının tahribatının yol açtığı olumsuz sonuçlar, bu konularda uyarılar ve erozyon kontrolü çalışmaları

hakkında bilgiler verilmekteydi. Ocakbaşı/Tarla Dönüşü programı Nisan Eylül ayları arasında Tarla Dönüşü, diğer aylarda Ocakbaşı adıyla yayına girmiştir (Anonim 1989). 1993 yılına kadar Ocakbaşı/Tarla Dönüşü ve Günaydın programları yayınlanmaya devam etmiştir. 1995 yılında Günaydın programı yanında Suyla Gelen adlı program yayınlanmıştır. Programda GAP'la gerçekleştirilecek sulama projeleri, uygun sulama yöntemleri hakkında bilgiler verilmiştir (Anonim 1994). 1995 yılından itibaren radyoda yayınlanan Günaydın programı kesintisiz günümüze kadar yayınlanmıştır.

Günaydın programının hedef kitlesi çiftçi ve köylülerdir. Programda, tarım ve tarıma yönelik konulara, tarım alanındaki gelişen son teknolojiye, üretimlerini yaparken karşılaştıkları sorunlara yönelik çözüm önerilerine, kırsal alanda yaşayanların ekonomik hayata katılımı ve üretimlerini arttırıcı, kültürel gelişimlerini sağlayıcı bilgilere, kalkınmada öncelikli yörelere yapılan ve yapılması planlanan yatırımlara yer verilmiştir. Günaydın programı Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cumartesi, Pazar günleri Radyo 1'de saat 06:30'da yayınlanmaktadır. Programın yayın süresi 60 dakikadır.

4. Televizyondaki Tarım Programları

Televizyon da radyoda olduğu gibi, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında elektrik alanındaki buluşlardan geliştirilmiştir. 1884 yılında Alman Nipkow telsiz yoluyla resim yayınlayan bir diskin patentini almıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde ise aynı konudaki çalışmalara Jenkins adında bir fizikçi 1890 yılında başlamıştır. 1900'lerin ilk yıllarında Fransa'da Rignoux ve Fournier isimli fizikçiler ilk televizyon deneyini yapmışlardır. 1915'de Marconi ilk olarak görüntülü telefonda söz etmiştir. 1923'de Zworykin televizyon tüpünün patentini almıştır. İki yıl sonra, Jenkins ilk mekanik televizyon setini yapmıştır. 1926-1927 yılında Alexanderson, Farnsworth ve Baird tarafından yayın denemeleri yapılmıştır. 1927 yılında Bell

Telefon laboratuvarı, New Work ile Washington arasında tel ile ilk televizyon yayının naklini gerçekleştirmiştir. Ertesi yıl bu laboratuvar ilk kapalı devre deneme yayınlarına başlamıştır. 1928'de Amerika'da birkaç deneme istasyonu kurulmuş; 1928'de naklen ilk tiyatro yayını yapılmış; aynı yıl RCA firması geniş ekranlı televizyon imal etmiş; 1937'de ise deneme yayını yapan istasyonların sayısı onyediyeye çıkmıştır. 1939 yılında Başkan Franklin D. Roosevelt'in, New York Dünya Fuarını açma töreni televizyondan yayınlanmıştır. Aynı yıl çeşitli boks ve futbol maçları televizyonda yayınlandıktan sonra 1940'da, seçim konuşmaları televizyondan verilmiş ve ilk olarak uzun mesafe kablo kullanımına başlanmıştır (Oskay 1978).

Bu süreye kadarki televizyon yayınlarında kullanılan alıcılar arasında teknik yönden bir standartlaşma gelişmemiştir. 1939'da Milwaukee Journal gazetesi Federal Komünikasyon Komitesine başvurarak ticari televizyon işletmeciliği için izin istemiştir. 30 Nisan 1941 yılına kadar, çeşitli teknik kuruluşlar arasında yapılan görüşme ve çalışmalarla bu imalat standardizasyonu engelleri de giderilmiş; televizyon yayınlarının birbirine benzer ve kendi aralarında standartlaştırılmış cihazlarla izlenebilmesi sağlandıktan sonra, 1 Temmuz 1941 tarihinde ticari televizyon yayınlarının başlatılmasına izin verilmiştir. 1942 yılında Amerika'da ticari televizyon yayını yapan istasyon sayısı ilk anda ona yükseltilmiştir (Oskay 1978).

Türkiye'de ilk televizyon yayınları İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Elektrik Fakültesi Elektronik Bölümü'nün laboratuvarı niteliğinde 1952 yılında başlattığı 1 kw. güçlü İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyon Yayınları'dır. Bu yayınlarda haber, müzik ve çeşitli kültürel programlara yer verilmiştir. Bu yayınlar İstanbul'da oturan ve televizyon alıcısı olan çok sınırlı sayıda halk tarafından izlenebilmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesinin yaptığı televizyon deneme yayınları, TRT'nin Ankara'da başlattığı televizyon yayınlarının başlamasından iki

yıl sonrasına kadar sürmüştür. TRT Televizyon yayınları, eğitim televizyonu olarak başlayan kapalı devre yayınlarının Alman yardımı çerçevesinde verilen 5 kw. gücünde bir vericinin 1967 yılında televizyon eğitim stüdyosuna gelmesi ile başlamıştır. Gerçekte plana alınmayan, eğitim amaçlı olarak kullanılan bir stüdyonun, küçük bir vericinin gelmesi ile televizyon yayınlarına başlaması başlangıçta düşünülmeyen bir olgu idi. Yapılan hazırlıkların amacı televizyon yayınlarını başlatmak içindi, ancak alt yapı olanakları yeterli değildi, televizyon için kadro, bütçe yoktu. TRT Genel Müdürlüğü'nün radyodan ya da Genel Müdürlük bütçesinden ayırdığı sınırlı bütçe ile deneme yayınları yürütülmekte idi. Maliye Bakanlığı kadro vermiyordu. Çünkü, bütçede ve planda öngörülmemiştir. TRT Yönetim Kurulu'na yapılan tavsiye ve önerilerin de etkisi ile olumsuzluklara karşın, TRT'nin ilk televizyon yayınları 31 Ocak 1968 tarihinde başlatıldı (Aziz 1999).

Televizyon Dairesi Başkanı Mahmut Tali Öngören'in, deneme yayınlarına başlamadan önce TRT Genel Müdürlüğü'ne yayınlarla ilgili olarak hazırlamış olduğu raporun en önemli kısmı şöyledir: Doğrudan köylüye ve her çeşit eğitim seviyesindeki halka hitap eden eğitim programları ile doğrudan doğruya okullara yapılacak öğretim programları ve diğer kültür programları ile televizyonun ileride günlük hayatımızda oynayacağı rolü yansıtan yayınların düzenlenmesi 1968 TRT program çalışmalarının hedefidir (Aziz 1999).

Ankara Televizyonu'nda sınırlı yayın süresi içerisinde programların ağırlık noktası, yukarıda da belirtildiği üzere, haber ve eğitim programlarındadır. Buna en güzel örnek, Projeli Köy Programları kapsamında yapılan Köye ve Köyden Kente adlı programdır. Bu amaçla, 1969 yılı şubat ayında Ankara'nın televizyon yayını ulaşan köyleri içerisinden seçilen 4 köyüne televizyon alıcısı dağıtılmıştır. Ankara Televizyonu'nun o günkü teknik donanım, eleman ve bütçe yetersizliği ile deneyim eksikliği

gibi pek çok olumsuzluğa rağmen uyguladığı bu yayın dizisinde, yayıncılık literatüründe adı Projeli Eğitim Yayını olarak geçen bir uygulamaya başlanılmıştır. Bununla, kırsal kesim insanına televizyon yolu ile eğitim götürme ya da eğitimlerine yardımcı olma amaçlanmıştır. Türkiye’de uygulaması o güne değin herhangi bir iletişim kanalı ile yapılmayan bu yayının özelliği, Televizyon Forumu formatı ile hedef izleyici kitlesine doğrudan eğitim verilmesidir. Proje ile ilgili olarak, televizyonun yayına başlamasından hemen sonra hazırlık çalışmalarına başlanmıştır. Köy İşleri ve Tarım Bakanlığı ile sıkı bir işbirliğine girilerek Ege, Marmara, Karadeniz ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerindeki köylere araştırma yapmak ve film çekmek üzere ekipler gönderilmiştir. Alanda toplanan bilgiler, örnek olaylar 16 mm’lik film çekimleri derlenerek Ankara’ya Televizyon’a getirilmiştir. Bu verilere dayanılarak hazırlanan programlar ise 5 Mayıs 1968 tarihinde ‘Köye ve Köyden Kente’ adlı program dizisi ile yayımlanmaya başlanmıştır. Bunun için henüz sınırlı sayıda Ankara köyelerine seslenebilen Ankara Televizyonu kapsama alanındaki köylerden önce 3 köy seçilmiştir, daha sonra bu sayı 5’e çıkarılmıştır. Köylerin 4’üne televizyon alıcısı dağıtılmıştır, Ankara Gölbaşı’na bağlı Karaoğlan köyü ise, televizyon alıcısını kendi almıştır. Böylece henüz televizyon ile tanışmayan bu köylere, sorunlarını kapsayan televizyon programları 4,5 ay süresince hazırlanarak yayımlanmıştır.

TRT’de ilk yayımlanan programlardan olan Köy Meydanı, Köy Kahvesi adlı tarım programları ses getirmiştir. Programlar kırsal kesime yönelik tarımla ilgili programlardır. Bu dönemde kırsal kesime yönelik dramalardan Kadın Ana iz bırakan tarıma yönelik bir programdır.

Kırsal kesime yönelik programlar 1980’li yıllardan sonra da artarak devam etmiştir. Köyden Köye programında örnek köyler tanıtılmıştır. Bizim Eller ve Tarım Takvimi programı ile de tarım tekniklerinin ağırlıklı ele alındığı programlar izleyiciyle buluşmuştur. Bu program-

larda çiftçiye çeşitli tarım teknikleri tanıtılmıştır. 1985 yılında Köyden Kentten adlı yeni bir program yayına başlamıştır ve haftada bir gün 45 dakika olarak ekrana gelmiştir. Köyden Kentten adlı programda köy hayatı, çeşitli tarım teknikleri, örnek çiftçiler tanıtılmıştır. 1986 yılında Sabahın Getirdikleri adlı programla, kırsal kesime yönelik programlarda kuşak ve ekip anlayışı doğmuştur. Haftada bir kez Çarşamba günleri, 60 dakika olarak saat 06:00’da yayına giren Sabahın Getirdikleri, bir yıl sonra 1987’de yerini devamı niteliğinde olan ama akşam yayımlanan Akşamın Getirdikleri programına bırakmıştır. Akşamın Getirdikleri Çarşamba günleri saat 17:00’de ekrana gelmiştir. Bu program da, haftada bir kez 90 dakika izleyicisi ile buluşmuştur. Yayın serüveni bir yıl süren Akşamın Getirdikleri 1988 yılının Temmuz ayında yaz dönemi yayınlarının başlamasıyla sona ermiştir. 1988 yılının yeni yayın döneminin başlangıç tarihi olan Ekim ayına gelindiğinde kırsal kesime yönelik programların yayın saatleri ve süreleri yeniden düzenlenmiştir ve programların haftalık yayın adeti Çarşamba ve Cuma günleri olmak üzere ikiye çıkarılmıştır.

Köyümüz Kasabamız ve Köyümüzden Mektup Var adlı programlar yayına başlamıştır. Daha sonraki programlar içinde yer alan Kamber Ağa ve Alim Dayı adlı köy dramaları uzun yıllar yayına devam etmiştir. 30 dakikadan oluşan bu programlar, haftada iki kez Çarşamba ve Cuma günleri, saat 18:20’de ekranlara gelmiştir. Bu iki programla, kırsal kesime yönelik yayınlar artık geleneksel bir çizgiye oturmuştur. Köyümüz Kasabamız içinde Yeni Bir Hayat adlı köy draması yayına girmiştir. Köyümüz Kasabamız 06 Ekim 1989’da yayına başlamıştır ve 28 Aralık 1990’da yayını bitmiştir. 30 dakika süreli program içinde tarımsal üretim ve köyle ilgili bilgiler verilirken ayrıca köy draması da yer almıştır. Köyümüzden Mektup Var adlı program 03 Ekim 1989’da yayına başlamıştır, 26 Aralık 1990 tarihinde sona ermiştir. 30 dakika süreli programın içeriği de Köyümüzden Mektup Var ile hemen hemen aynı olmuştur.

Köyümüz Kasabamız ve Köyümüzden Mektup Var programları 01 Ocak 1991 yılında TRT yönetiminin kırsal kesime yönelik programların yayın saatini değiştirerek sabaha alması ve hafta içi her gün sabah yayınlanması nedeniyle adı Gündoğarken olmuştur. Gündoğarken programı 01 Ocak 1991 yılında yayına başlamıştır, 03 Nisan 1991 tarihinde yayını sona ermiştir. 30 dakika süreli bu programın en önemli özelliği hedef kitlesi kırsal kesime yönelik yayınların adedinin hafta içi her güne çıkarılmış olmasıdır. Üç aylık bir yayın periyodundan sonra, yeni yayın dönemi olan 04 Nisan 1991'e geldiğinde programın yayın saatleri tekrar değişmiştir. Öğleden sonra, saat 16:30'a alınan programın bu nedenle, adı da değişmiştir. Bu Toprağın Sesi olmuştur (Anonim 2001). Bu Toprağın Sesi programında, hedef kitlesinin sağlık, eğitim, kültür, alt yapı, ekonomik ve sosyal sorunları ele alınmıştır. Bu Toprağın Sesi programının hedef kitlesi tarım sektöründe, kırsal bölgede çalışanlar, kentleşme sürecindeki kasaba ve ilçede yaşayanlar, büyük kentlerde yaşayan köy kökenlilerdir.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ve Anadolu Üniversitesi arasında yapılan protokol ile YAY-ÇEP (Televizyon Yoluyla Yaygın Çiftçi Eğitimi Projesi) 1991 yılında yürürlüğe konmuştur. YAY-ÇEP, çiftçilerin tarımın çeşitli alanlarında bilgi ve beceri kazanmalarını sağlamak için televizyonda yayınlanmak üzere, özel eğitim programları düzenlemeyi hedef alan çiftçi eğitim programları dizisidir.

YAY-ÇEP ile yeni bilgilerin çiftçilere ulaştırılması, bu bilgilerin kalıcı olması ve benimsenmesi için, tarımda öncelikli konuların tespiti, konu metinlerinin uzmanlarca hazırlanması, bu metinlerden çekim senaryolarının yapılması, televizyon filmleri çekilmesi, bu filmlerin televizyondan gösterilmesi, eğitim konularının kitaplarının hazırlanması ve kayıtlı çiftçilere dağıtılması, çiftçilerin imtihana tabi tutulması, başarılı olan çiftçilere sertifika verilmesi, üstün başarı

gösteren çiftçilerin ödüllendirilmesi, TRT'den yayınlanan eğitim programlarının set haline getirilerek eğitimlerde kullanılmak üzere Tarım İl Müdürlüklerine gönderilmesi esas alınmıştır.

1992 yılında projenin birinci dilimi olan sığırcılık, koyun ve keçicilik, kümes hayvanları yetiştiriciliği dallarında 45 konu belirlenmiş, uzmanlarca metinler hazırlanmıştır. Eğitim programlarının çekimleri yapılarak, 1991 yılı Ekim ayından itibaren televizyonda yayınına başlamıştır. 1998 yılına kadar yayınına devam etmiştir.

2. YAYÇEP Projesi 2000 yılında yeniden başlatılmış 2007 yıl sonu itibariyle II. YAYÇEP kapsamında yapılan filmlerden 120 adet film yeniden yapılmış, 173 adet film ise güncelleştirilmiştir. TRT kanallarında yayınlanan bu filmlerin, yapılan bir protokol çerçevesinde mahalli ve ulusal kanallarda da yayınlanması imkanı sağlanmıştır. 2004 yılından itibaren Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca yapılan Eko tarım adlı bir kuşak programı yayınlanmaya başlamıştır. Eko tarım her Pazartesi günü saat 17.00 de TRT GAP TV'de yayınlanmıştır. 2007 yılı sonu itibariyle 122 adet bölüm hazırlanarak yayına verilmiştir. Program içeriği olarak da AB ve Türk Tarım politikasına uygun bölümler eklenmiştir. AB yolunda Türk Tarımının müzakere süreci takip edilmiş, bu müzakerelere katılan kişilerle röportaj yapılarak konu işlenmiştir. Programın tarımsal uygulamalar bölümündeyse Tarım ve Köyişleri Bakanlığının son dönem prestij projeleri anlatılmış ve kamuoyu bilgilendirilmiştir. Günümüzde daha fazla önem kazanan Organik tarımla ilgili yapılan filmler de programının içinde yer almıştır. Programda izleyici profilini tespit etmek, izleyiciyi bilgilendirirken aynı zamanda programa katılımı da sağlayarak izlenebilirliği sağlamak amacıyla bir de ödüllü soru bölümü hazırlanmıştır. Ayrıca dönüşümlü olarak tarımda iş güvenliği, elsanatları, çeşit zengini anadolu, gıda güvencesi, Anadolu'dan Tatlar ve her ayın başında Tarım Takvimi bölümüne yer verilmektedir (Anonim, 2009). Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından

Kadınlar Yarışıyor adlı çiftçilerin tarımsal bilgilerini artırmak amaçlı yarışma programı da düzenlenmiştir.

TRT’de 1999-2000 yayın döneminde haftada bir gün 25 dakika yayınlanan Tarım ve Geleceğimiz isimli programda uluslar arası anlaşmaların Türk tarım politikasına etkileri ortaya konmuştur. Programda Türkiye’de tarımın durumu ortaya konmuştur. Dünyadaki gelişmelerin ışığında çözüm önerileri tartışılmıştır. Tarım sektörünün Türkiye’deki tarihsel gelişimi ve Cumhuriyet döneminin çalışmaları ortaya konulmuştur (Anonim 1999b).

2006 yılında 14 bölüm olarak yayınlanan Türk Tarımı ve AB isimli programda, Türk tarım sektöründe yaşanan sorunların çözüm yolları, Avrupa Birliği’ne uyumda sektörün öncelikleri, Türk tarımının öncelikle aşması gereken engeller, bu konuda hayata geçirilen başarılı örnek olaylar konu edilmiştir.

Bu Toprağın Sesi programında modern tarım teknikleri çiftçilere tanıtılmış, kırsal kesimde kentleşme sürecindeki il, ilçe ve kasabalarda yaşayan insanların ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim, sağlık ve alt yapı gibi sorunları gündeme getirilmiş, eğitmenin yanı sıra eğlendirmeye de yer vererek hedef kitlesinin beğenisine uygun müzik eğlence, yarışma ve magazin türü programlar yapılmış, bitkisel üretim, toprak ıslahı ve korunması, bahçecilik, hayvancılık, hastalık ve zararlılarla mücadele, ürünlerin pazarlanması, el sanatları gibi tarımsal konularda köylü ve çiftçilerin yeni bilgiler ve beceriler kazanmalarına yardımcı olan konular yayınlanmıştır.

Bu Toprağın Sesi programında halen tarım gündeminin nabzını tutan, çiftçi eğitimi konusunda yeni teknolojileri de içeren, gıda güvenliği ve tüketici sağlığı konusunda yayınlar yapılmaktadır. Ülkemizin bitkisel ve hayvansal üretimdeki güncel sorunları uzmanlar ile yerinden, naklen yayınlar ile ulaştırılmaktadır.

Bu Toprağın Sesi programı, Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma günleri TRT GAP’da 08:00’da yayınlanmaktadır. Programın yayın süresi 70 dakikadır. Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri canlı yayınlanan program Cuma günleri banttan yayınlanıyor. Bant yayınlarında önceden hazırlanan köşelere ve magazin filmlere yer veriliyor. Bu Toprağın Sesi, stüdyodan gerçekleştirdiği yayınların yanısıra zaman zaman naklen yayınlar aracılığı ile yöreleri gezerek, tarımın sesini yerinden de duyuruyor.

5. Sonuçlar

Köylü ve çiftçi kitlesinin okuma yazma alışkanlıklarının, basılı yayınların az ve çiftçilere ulaşma imkanın az oluşu göz önüne alınırsa bilişim araçları arasında radyo ve televizyonun değeri daha iyi anlaşılmaktadır. Televizyon yoluyla tarımsal yayımın etkili olabilmesi için, basılı materyaller ile desteklenmesi gereklidir. Çünkü televizyon yayınlarının tekrarlanma olanağı olmadığı zamanlarda bireyler üzerinde kalıcılığı azdır ve izlendikten bir süre sonra unutulmaktadır. Bunun yanında televizyonda yansımının gecikmeli olarak ortaya çıkması bireylerin kafasına takılabilecek soruları anında cevaplandırılmasını mümkün kılmamaktadır. Televizyonun eğitim alanındaki bu sınırlılığını gidermek için basılı materyallerin televizyon programlarıyla birlikte kullanılması gerekmektedir.

Türkiye tarım ülkesi olduğu için tarım içerikli yayınlara ağırlık verilmesi, özellikle kırsal kesimin eğitilmesi açısından oldukça önemli bir konudur. Radyonun tarımsal açıdan etkinliği özellikle televizyonun yaygın olmadığı geri kalmış ülkelerde fazladır. Televizyonun yayım alanının genişlemesinin radyonun dinlenilirliğini azalttığı bir gerçektir. Türkiye için bu durum söz konusudur. Ancak bugün televizyon yayınları daha çok eğlence, film ve dizi ağırlıklıdır. Geniş kitlelere ulaşan televizyon ve radyoda, tarım ağırlıklı yayınlar artırılırsa çiftçilerin bunlardan yararlanma olanağı ve tarım-

sal verimlilik artacak dolaylı olarak da ülkemiz daha hızlı kalkınacaktır.

Tarım programlarına mektup ya da telefonla katılımın sağlanması için program yapımcıları tarafından program içeriklerinde yeni düzenlemeler yapılması gereklidir. Örneğin canlı yayınlarda yarışmalar yapıp çiftçilere tarımsal konularda bilgi kazandıracak sorular sorularak onların bilgilerinin artırılması ve aktif olarak programa katılmaları sağlanabilir.

Özellikle okuma yazma oranının düşük olduğu ve okuma alışkanlığının olmadığı bölgelerde televizyon ve radyo gibi araçların etkinliği, yazılı araçlara oranla daha yüksektir. Televizyon hem göze hem de kulağa hitap ettiğinden bilginin kalıcı özelliği vardır. Ancak televizyonda tek yönlü bilgi akışı olduğundan tekrar soru sorma olanağı yoktur. Bu nedenle televizyon programların etkili olabilmesi için programların açık ve net ifadelerle yüklü olması gereklidir.

Kaynaklar

- [1] Anonim, 'Tarımsal radyo yayınları semineri notları', TRT-FAO, Ankara, 1968.
- [2] Anonim, 'TRT Radyoları 1990 yılı Söz ve Müzik Programları Yapım ve Uygulama Talimatı', Ankara, 1989.
- [3] Anonim, 'Dünden bugüne radyo televizyon 1927-1990', TRT Yayınları, Ankara, 1990, 112 s.
- [4] Anonim, 'TRT Radyoları 1995 yılı Söz ve Müzik Programları Yapım ve Uygulama Talimatı', Ankara, 1994.
- [5] Aziz, A., 'Türkiye'de televizyon yayınlarının 30 yılı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu yayınları', Ankara, 1999, 160 s.
- [6] Anonim, 'TRT Radyo Müdürlüğü notları', Ankara, 1999a.

[7] Anonim, 'TRT Televizyon Program Yapım ve Uygulama Talimatı', Ankara, 1999b.

[8] Anonim, 'TRT Televizyonda yayınlanan tarım programlarının tarihçesi'. Televizyon Dairesi Başkanlığı notları, 2001, Ankara

[9] Anonim, II. 'Tarım Şurası, IX. komisyon. Tarımsal Öğretim Eğitim Yayım ve Ar-ge', Ankara, 2004.

[10] Anonim, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı web sitesi, <http://www.tarim.gov.tr>, erişim tarihi 14.01.2009.

[11] Kocabaşoğlu, U., 'Şirket telsizinden devlet radyosuna (TRT öncesi dönemde radyonun tarihsel gelişimi ve Türk siyasal hayatı içindeki yeri)', Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No 442, Ankara, 1980.

[12] Oskay, Ü., 'Toplumsal gelişmede radyo ve televizyon, geri kalmışlık açısından olanaklar ve sınırlar', Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No 410, Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yayınları No 5, Ankara, 1978, 107 s.

[13] Oskay, Ü., 'Toplumsal gelişmede radyo ve televizyon, geri kalmışlık açısından olanaklar ve sınırlar', Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No 410, Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yayınları No 5, Ankara, 1980, 107 s.

[14] Rogers, E., 'Diffusion of innovation', 3. edition, the free press, New York, 1995.

[15] Taluğ, C. ve Tatlıdil, H., 'Tarımsal yayım ve haberleşme', Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Teksir no 141, Ankara, 1993.

[16] Taluğ, C., 'Tarımsal Yayımında Televizyonun Rolü ve Önemi, TRT Bu Toprağın Sesi programı 10. yıl kutlamalarında sunuş', Ankara, 2000.